QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.151

ONA TILI DARSLARIDA SO‘Z YASALISHINI O‘QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Saydaliyeva Dilzoda Bohodirovna
Qo‘qon davlat universiteti v.b.dotsenti, f.f.b.f.d(PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tili darslarida so‘z yasalishini o‘qitish metodikasini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. So‘z yasalishiga oid bilimlarni o‘quvchilarga samarali o‘rgatish, ularning so‘z tarkibini tahlil qilish, yangi so‘zlarni hosil qilish, so‘z yasovchi qo‘shimchalarning vazifasini anglash hamda lug‘at boyligini oshirish imkoniyatlari tahlil etilgan. Shuningdek, so‘z yasalishini o‘qitishda interfaol metodlar, muammoli ta’lim, topshiriqlarga asoslangan yondashuv va mustaqil ishlash usullaridan foydalanish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ona tili, so‘z yasalishi, so‘z tarkibi, o‘zak, negiz, so‘z yasovchi qo‘shimcha, grammatik bilim, interfaol metod, lingvistik kompetensiya

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of improving the methodology for teaching word formation in native language classes. It analyzes ways to effectively teach students about word formation, enabling them to analyze the structure of words, create new words, understand the function of word-forming affixes, and expand their vocabulary. Furthermore, the article provides methodological recommendations for incorporating interactive methods, problem-based learning, task-based approaches, and independent study techniques into the teaching of word formation.

Keywords: native language, word formation, word structure, root, stem, word-forming affix, grammatical knowledge, interactive method, linguistic competence

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования методики обучения словообразованию на уроках родного языка. Анализируются эффективные способы формирования у учащихся навыков анализа структуры слова, создания новых слов, понимания функций словообразовательных аффиксов, а также расширения словарного запаса. Кроме того, в статье представлены методические рекомендации по внедрению в процесс обучения словообразованию интерактивных методов, проблемного обучения, подходов, основанных на выполнении конкретных заданий, и приемов самостоятельной работы.

Ключевые слова: родной язык, словообразование, структура слова, корень, основа, словообразовательный аффикс, грамматические знания, интерактивный метод, лингвистическая компетенция

Kirish. Ona tili ta’limi o‘quvchilarning savodxonligini oshirish, fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, og‘zaki va yozma nutqini shakllantirish hamda til hodisalarini ongli ravishda anglashida muhim o‘rin tutadi. Til ta’limining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan so‘z yasalishi o‘quvchilarga tilning lug‘aviy imkoniyatlarini, so‘zlarning tuzilishi va yangi so‘zlarning hosil bo‘lish qonuniyatlarini o‘rgatadi. Shu sababli so‘z yasalishini o‘qitish jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish dolzarb metodik masalalardan hisoblanadi.

So‘z yasalishi tilshunoslikning so‘zlarning hosil bo‘lish usullari va vositalarini o‘rganuvchi sohasi bo‘lib, o‘quvchilarning so‘z boyligini kengaytirish, so‘z ma’nolarini farqlash va til birliklaridan o‘rinli foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, *ish — ishchi — ishchan — ishsiz* so‘zlari orqali o‘quvchilar bir o‘zakdan turli ma’noli so‘zlar hosil bo‘lishini kuzatadilar. Bunday misollar til hodisalarini quruq qoida sifatida emas, balki amaliy faoliyat orqali o‘zlashtirishga yordam beradi.

Asosiy qisim. So‘z yasalishi tilning lug‘aviy tarkibi rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Tilda yangi tushunchalarning paydo bo‘lishi, ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlar va inson faoliyatining kengayishi yangi so‘zlarning yuzaga kelishiga ehtiyoj tug‘diradi. O‘zbek tilida so‘z yasashning affiksatsiya, kompozitsiya kabi usullari mavjud bo‘lib, ularni o‘rgatishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va avvalgi bilimlari hisobga olinishi lozim.

So‘z yasalishini o‘qitishda so‘z tarkibi bilan so‘z yasalishi o‘rtasidagi farqni tushuntirish ham muhimdir. Har qanday qo‘shimcha yangi so‘z yasamaydi. Ayrim qo‘shimchalar grammatik shakl hosil qiladi, ayrimlari esa yangi lug‘aviy birlik yaratadi. Masalan, *kitoblar* so‘zidagi *-lar* ko‘plik shaklini hosil qilsa, *kitobxon* so‘zidagi *-xon* yangi ma’noli so‘zning shakllanishida ishtirok etadi. Mazkur farqni o‘quvchilarga sodda misollar, taqqoslash va amaliy tahlil orqali tushuntirish maqsadga muvofiq.

O‘zbek tilshunosligida A. G‘ulomov, Sh. Rahmatullayev, A. Hojiyev kabi olimlarning til qurilishi, so‘z tarkibi va so‘z yasalishiga oid ilmiy ishlari mazkur mavzuning nazariy asoslarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Ularning ilmiy qarashlariga tayangan holda, ta’lim jarayonida so‘z yasalishini faqat shakliy tahlil bilan cheklamasdan, so‘zning ma’nosi, qo‘llanishi va nutqdagi vazifasi bilan bog‘lab o‘rgatish lozim.

So‘z yasalishiga oid bilimlar o‘quvchilarda bir nechta muhim ko‘nikmalarni shakllantiradi: so‘zning o‘zagi va yasovchi qismini aniqlash, o‘zakdosh so‘zlarni farqlash, so‘z yasovchi qo‘shimchalarning vazifasini tushunish, yangi so‘zlar hosil qilish hamda ularni nutqda to‘g‘ri qo‘llash. Ushbu ko‘nikmalar o‘zaro bog‘liq holda rivojlantirilgandagina o‘quvchilar mavzuni chuqur o‘zlashtiradilar.

So‘z yasalishini o‘qitish metodikasini takomillashtirish yo‘llari. So‘z yasalishini samarali o‘qitish, eng avvalo, ta’lim jarayonini o‘quvchining faol ishtirokiga asoslangan holda tashkil etishni talab qiladi. O‘qituvchi tayyor qoidalarni bayon qilish bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarni kuzatish, taqqoslash, xulosa chiqarish va mustaqil misollar yaratishga yo‘naltirishi zarur.

Birinchidan, muammoli ta’lim usulidan foydalanish. Darsda o‘quvchilarga bir o‘zakdan hosil bo‘lgan so‘zlar beriladi: *suv, suvchi, suvsiz, suvli*. Ulardan so‘zlar o‘rtasidagi umumiylik

va farqlarni aniqlash so‘raladi. O‘quvchilar so‘zlarning ma’nosini taqqoslab, qo‘shimchalarning qanday vazifa bajarayotgani haqida xulosa chiqaradilar. Bu usul tayyor qoidani yodlashdan ko‘ra, bilimni ongli o‘zlashtirishga yordam beradi.

Ikkinchidan, interfaol metodlardan foydalanish. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Guruhda ishlash”, “So‘z yasash zanjiri” kabi usullar so‘z yasalishini o‘rganishda samarali qo‘llanishi mumkin. Masalan, “Klaster” metodida o‘quvchilar *ish* o‘zagi atrofida *ishchi, ishchan, ishsiz, ishbilarmon* kabi so‘zlarni joylashtiradilar. Keyin ularning ma’nolari va yasalish xususiyatlarini izohlaydilar. Guruhli ishlarda esa har bir guruhga muayyan o‘zak yoki so‘z yasovchi qo‘shimcha berilib, imkon qadar ko‘proq misol topish vazifasi topshiriladi.

Uchinchidan, topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish. Dastlab o‘quvchilarga o‘zak va qo‘shimchani aniqlashga oid sodda mashqlar beriladi. Keyingi bosqichda o‘zakdosh so‘zlarni guruhlash, so‘z yasovchi va shakl yasovchi qo‘shimchalarni farqlash, yangi so‘z hosil qilish kabi vazifalar bajariladi. Yakuniy bosqichda esa o‘quvchilar berilgan so‘zlardan foydalanib gap va matn tuzadilar. Bu yondashuv bilimlarning izchil rivojlanishini ta’minlaydi.

To‘rtinchidan, matn asosida o‘qitish. So‘z yasalishini alohida so‘zlar doirasida o‘rganish bilan birga, badiiy va axborot matnlari tarkibida tahlil qilish ham muhimdir. O‘quvchilar matndan yasama so‘zlarni topadilar, ularning tarkibini aniqlaydilar va matn mazmuniga qo‘shayotgan ma’nosini izohlaydilar. Masalan, tabiat, kasblar, maktab hayoti yoki mehnat mavzusidagi matnlardan *bog‘bon, bilimdon, mehnatkash, serhosil* kabi so‘zlarni ajratib tahlil qilish mumkin. Bunda so‘z yasalishi o‘qish, yozish va nutqni rivojlantirish faoliyatlari bilan integratsiyalashadi.

Amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish va bilimlarni baholash. So‘z yasalishini o‘qitish metodikasini takomillashtirishda amaliy mashg‘ulotlarning mazmuni va ketma-ketligi alohida ahamiyat kasb etadi. Dars jarayoni motivatsiya, yangi bilimni o‘zlashtirish, amaliy qo‘llash, mustahkamlash va baholash bosqichlarini qamrab olishi mumkin. Masalan, “So‘z yasovchi qo‘shimchalar” mavzusini o‘rganishda quyidagi topshiriqlardan foydalanish mumkin.

1. Tahliliy topshiriq: *gulzor, suvchi*, *bilimdon*, *ishsiz* so‘zlarini tarkibiy qismlarga ajrating va qo‘shimchalarning vazifasini tushuntiring.
2. Taqqoslash topshirig‘i: *kitob — kitoblar — kitobxon* so‘zlarini solishtirib, qaysi birlikda yangi lug‘aviy ma’no hosil bo‘lganini aniqlang.
3. Ijodiy topshiriq: *ish, gul, bilim* o‘zaklaridan foydalanib, yasama so‘zlar hosil qiling va ularning ma’nolarini izohlang.
4. Nutqiy topshiriq: Hosil qilingan so‘zlardan foydalanib, mazmunan bog‘langan 4–5 ta gap tuzing.
5. Mustaqil izlanish: O‘quvchilar kundalik hayotda uchraydigan yasama so‘zlarni yig‘ib, ularning tuzilishi va ma’nosini tahlil qiladilar.

Mazkur topshiriqlar o‘quvchilarning bilimini turli jihatlardan rivojlantiradi. Tahliliy mashqlar lingvistik bilimlarni mustahkamlasa, ijodiy va nutqiy topshiriqlar o‘rganilgan qoidalarni amalda qo‘llashga yordam beradi. Mustaqil izlanish esa o‘quvchilarda kuzatuvchanlik va tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Baholash jarayonida faqat to‘g‘ri javoblar sonini hisoblash bilan cheklanmaslik kerak. O‘quvchining so‘z tarkibini to‘g‘ri aniqlashi, so‘z yasovchi qo‘shimchani izohlashi, hosil bo‘lgan so‘z ma’nosini tushuntirishi va uni nutqda o‘rinli qo‘llashi ham hisobga olinishi zarur. Shakllantiruvchi baholash orqali o‘qituvchi o‘quvchining qaysi jihatlarda qiynalayotganini aniqlaydi va unga zarur yordam ko‘rsatadi.

Metodikani takomillashtirishning yana bir muhim sharti — o‘qituvchining muntazam ravishda o‘z faoliyatini tahlil qilib borishidir. Dars yakunida o‘quvchilarning qaysi topshiriqlarni yaxshi bajargani, qanday xatolarga yo‘l qo‘ygani va qaysi tushunchalarni qayta izohlash kerakligi aniqlanadi. Shu asosda keyingi mashg‘ulotlar mazmuni va topshiriqlar darajasi takomillashtiriladi.

Xulosa. Ona tili darslarida so‘z yasalishini o‘qitish metodikasini takomillashtirish o‘quvchilarning til hodisalarini ongli anglashlari, lug‘at boyligini oshirishlari va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Mazkur mavzuni samarali o‘rgatish uchun nazariy ma’lumotlarni amaliy mashqlar, matn tahlili, muammoli vaziyatlar va ijodiy topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish lozim. Shunday qilib, so‘z yasalishini o‘qitishda zamonaviy metodik yondashuvlardan maqsadli foydalanish ona tili ta’limining samaradorligini oshirishga, o‘quvchilarning lingvistik kompetensiyasini shakllantirishga hamda ularning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hojiyev A. **O‘zbek tili so‘z yasalishi tizimi.** – Toshkent: O‘qituvchi, 2007.
2. Rahmatullayev Sh. **Hozirgi adabiy o‘zbek tili.** – Toshkent: Universitet, 2006.
3. G‘ulomov A., Ne’matov H. **Ona tili ta’limi mazmuni.** – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
4. Mahmudov N. va boshqalar. **Ona tili. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darsliklar.** – Toshkent: amaldagi nashrlar.
5. O‘zbekiston Respublikasi. **Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standartlari va ona tili faniga oid o‘quv dasturlari.**
6. Azizxo‘jayeva N. N. **Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.** – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2006.